

УДК 349.422.23:635.017](477.41):338.43.02:316.334.55](477.46)
DOI <https://doi.org/10.15407/mue2023.22.082>

БАЛУШОК ВАСИЛЬ

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1362-8270>

BALUSHOK VASYL

a Ph.D. in History, a senior research fellow at the *Ukrainian Ethnological Center* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1362-8270>

Бібліографічний опис:

Балушок, В. (2023) Адаптація центральноукраїнського села до пострадянських умов (на прикладі сіл Дмитрівка та Потапці Київської і Черкаської областей). *Матеріали до української етнології*, 22 (25), 82–92.

Balushok, V. (2023) Adaptation of a Central Ukrainian Village to the Post-Soviet Reality (Exemplified by the Villages of Dmytrivka and Potaptsi in Kyiv and Cherkasy Regions). *Materials to Ukrainian Ethnology*, 22 (25), 82–92.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

АДАПТАЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ДО ПОСТРАДІАНСЬКИХ УМОВ (на прикладі сіл Дмитрівка та Потапці Київської і Черкаської областей)

Анотація / Abstract

Український народ завжди характеризувався підприємливістю та ініціативністю. Проте запроваджена в СРСР радянською комуністичною владою колгоспна система завдала працюючому українському селянству страшного удару, від якого воно стало оговтуватися лише тепер. Після відновлення Україною незалежності дуже довго традиційна підприємливість та ініціативність мешканців українських сіл не проявлялася: у 1990-х завмер, не відродившись, фермерський рух, селяни продовжували чіплятися за вже фактично мертві колгоспи та радгоспи. І ось на другому десятку модерної незалежності ситуація неочікувано (проте чим далі, тим швидше) стала докорінно змінюватися.

У статті, написаній на зібраному в 2022–2023 роках польовому матеріалі та проаналізованому відповідно до настанов неоеволюціоністів (Маршал Салінс, Сергій Арутюнов та ін.) стосовно адаптивності культури, розглянуто два випадки принаймні початку відродження українського села. Це здійснено на прикладі великого прикиївського с. Дмитрівка й віддаленого на 100 км невеликого с. Потапці на Черкащині. Навіть ці два випадки демонструють, що село справді оговтується від радянщини, з її руйнівною колгоспною системою. У першому випадку (с. Дмитрівка) ми бачимо перетворення села на фактично прикиївське містечко, хоч і без відповідного статусу. Мешканці практично перестали займатися селянською працею, будучи зайнятими на підприємствах, у малому бізнесі та в установах Києва й с. Дмитрівка. Лише частина з них мають невеликі городи та присадибне господарство, тому селянами їх уже назвати не можна. У випадку з Потапцями село повністю зберігається як таке. Земельні паї жителі здають в оренду двом фермерам, а також обробляють великі городи й ведуть доволі значне присадибне

господарство. Корів уже майже не тримають, віддаючи перевагу домашній птиці, кролівництву та бджільництву. На випуску молочної продукції спеціалізуються два фермерські господарства в сусідніх селах – Пії і Черниші. У Дмитрівці ж, що є центром ОТГ, завдяки сільському голові Тарасові Дідичу, вдалося зберегти, реформувати й розвинути більшість служб та інституцій, що діяли ще з радянських часів (школа, Будинок культури, медичний заклад тощо). Практично нічого з цього не вціліло в Потапцях. Незважаючи на це, село відроджується, у ньому відновлюються, хоч уже й на новій основі, споконвічні українські сільські практики (сільське присадибне господарство, бджільництво, риборозведення, зрештою, фермерство та ін.). Цьому сприяє загальний підйом життєвого рівня населення в країні й поширення різноманітної господарської та побутової техніки, автотранспорту, інформаційних технологій. У село повертаються мешканці. Це насамперед вихідці з нього, що залишають дорослим дітям у Києві та Черкасах квартири й перебираються в Потапці. За ними тягнуться також їхні родичі, часто й діти. Навіть війна, розпочата російськими нащадками творців колгоспно-радянської системи, не може зупинити цього процесу. Ініціативне та працьовите українське селянство, з його підприємливістю, відроджується.

Ключові слова: село, селяни, присадибне господарство, городи, бізнес, фермерство.

The Ukrainians have always been distinguished by an active social position and initiative. But the collective farming network (kolhosps) imposed by the USSR communist authorities have brought the hardworking Ukrainians into a heavy distress. Country people have recovered from it until recently. After Ukraine has been announced an independent state it takes a long time for the villagers to release their typical traits of having an active social position and taking an initiative. Thus, in 1990s the so-called farmers' movement has abated and country people stuck habitually to the almost disabled collective and state farms (kolhosps and radhosps). Finally, in the second decade of modern independence, suddenly the situation has started changing fundamentally in a rapid pace.

This article is based on the field material collected in 2022–2023 and analyzed according to the guidelines of the neoevolutionists (Marshal Salins, Serhii Arutiunov, etc.) regarding the adaptability of culture. Two cases of at least the Ukrainian village beginning to revive are considered. These are the large village of Dmytrivka (not far from Kyiv) and the small village of Potaptsi (100 km far in Cherkasy region). Even these two examples illustrate a real recovery of the Ukrainian village from the Soviet regime, with its destructive collective farming network. Thus, in the first case (the village of Dmytrivka) transformation of the village into a province in Kyiv region, albeit without the corresponding status is described. The residents have been no longer involved into an agricultural activity, instead they are employed at enterprises, small businesses and institutions in Kyiv and Dmytrivka. Only some of them have small vegetable gardens and homestead lands, so no one can call them peasants. In case of Potaptsi, here the concept of village is preserved completely as it is. The residents lease their plots of land to the two farmers, as well as cultivate large vegetable gardens and run fairly large homesteads. Country people no longer keep cows, instead they prioritize poultry and bee keeping and rabbit breeding. Two farms in the neighboring villages of Pii and Chernyshi are specialized in the production of dairy goods. In Dmytrivka, which is the center of the amalgamated territorial community, the village head Taras Didych, has taken a great effort to preserve, reform and develop most of the services and institutions that have been operating since the Soviet times (school, House of Culture, medical institution, etc.). Unfortunately, all the issues haven't survived in the village of Potaptsi practically. However, despite this fact, the village is reviving, albeit on modern grounds, people revive ancient Ukrainian country practices, such as rural homesteading, beekeeping, fish farming, as well as farming at least. It is facilitated by the general rise of living standards in the state, the availability of various farming and household appliances, motor vehicles, and information technologies. The residents are coming back to the village, first of all, those who were born there. They leave apartments for their grown up children in Kyiv and Cherkasy and move to Potaptsi. Their relatives, as well as their children, often follow them. Even the war started by the Russian descendants of the creators of the Soviet collective farming network cannot hinder the process. The initiative and hardworking Ukrainian peasantry having an active social position is being revived.

Keywords: village, peasantry, homesteading, vegetable gardens, business, farming.

Український народ завжди характеризувався підприємливістю та ініціативністю. Наприклад, значні територіальні простори були освоєні українцями переважно в ході народної колонізації (окрім,

скажімо, організованого російською владою переселення Чорноморського козацького війська на Кубань). Саме цим українська сільська колонізація відрізнялася від переважно керованої з Москви росій-

ської колонізації. Разом з тим у часи існування СРСР ініціативність українців зазнала потужного удару та нищівного впливу радянської системи. Батьки автора цих рядків, 1916-го і 1919 років народження, будучи вихідцями із села (мати з козацької родини с. Ждани на Полтавщині, батько із сім'ї заможного селянина с. Кошів, що на межі Київської та Вінницької обл.), ще пам'ятали доколгоспні порядки. Отримавши вищу сільськогосподарську освіту та працюючи в мережі приміських радгоспів, вони мали нагоду дещо збоку спостерігати колгоспну систему й аналізувати її. І ось головною проблемою, яку постійно обговорювали батьки, було, коли саме й чому наш працьовитий сільський люд перетворився на «ледацюг, злодюг і п'яницюг»? І батьки, зрештою, доходили висновку, що рубіконом тут був 1933 рік, з його страшним Голодомором. Ця катастрофа, спільно із супровідною так званою колективізацією, справді завдала тоді працьовитому українському селянству страшного удару, від якого воно стало оговтуватися лише нині.

Після відновлення Україною незалежності дуже довго традиційна підприємливість та ініціативність мешканців українських сіл абсолютно не проявлялася: у 1990-х завмер, не відродившись, фермерський рух, селяни з усієї сили трималися за вже фактично мертві колгоспи та радгоспи. Серед сільських підприємців довго переважали різні пройдисвіти або ж вихідці з азійсько-кавказьких країн. Здавалося б, працьовите українське село померло остаточно. І ось на другому десятку модерної незалежності ситуація неочікувано (проте чим далі, тим швидше) стала докорінно змінюватися. Пропоную деякі власні спостереження із цього приводу, зроблені в селах Дмитрівка Бучанського району на Київщині та Потапці колишнього Канівського, а нині Черкаського району Черкаської області. Це дещо доповнений відомостями з інтернету (фактично польовий) матеріал, зібраний автором цих рядків у другому з названих сіл, і його сестрою, колишньою вчителькою, а нині пенсіонеркою – Пашкевич Валентиною Григорівною в першому з названих сіл у 2022–2023 роках методом включеного спостереження. Його упорядкування та аналіз проведені відповідно до методологічних настанов неоеволюціоністів (Мар-

шала Салінса, Сергія Арутюнова та ін.), положення яких присвячені адаптивному значенню культури, важливій ролі її поліморфізму, а також адаптації людей до умов, що змінюються [1; 10]. А ще треба зазначити, що це дослідження здійснено на мікроісторичному рівні повсякдення нинішнього тилового центральноукраїнського села, віддаленого від безпосереднього театру бойових дій. Історіографічні, методологічні, джерелознавчі аспекти історії повсякдення висвітлені у працях Віктора Горобця та Ольги Колястрок [див., напр.: 4; 6], які теж, таким чином, служать методологічною опорою нашої розвідки. З'явилися й публікації етнологів, присвячені аналізу сучасного українського села, що розкривають не лише його недавній занепад (що місцями триває), а й відродження на новій, уже не згубній колгоспній, основі, а також адаптацію до, знову ж таки, нових умов воєнного часу [5].

Згадані села дуже різняться між собою: Дмитрівка – великий населений пункт, центр об'єднаної територіальної громади, що сьогодні включає 14 сіл та розташоване поряд із Києвом, на Житомирській трасі. Потапці – село в цілому невелике, знаходиться за 100 км від Києва, дещо збоку від траси місцевого значення Київ – Канів. Місця розташування сіл визначили заняття жителів, забудову, особливості побуту, збереженість традиційних громадських структур. Водночас є ще один чинник, що дуже вплинув на життя та його внутрішні порядки в названих населених пунктах, а також на відродження їх як українських сіл. Якщо Потапці в ході кризи 1990-х нічим не відрізнялися від переважної більшості інших сіл, що занепадали, то цього не сталося з Дмитрівкою. У Потапцях за роки кризи колапсувало господарство, зник колгосп, навіть будучи перетвореним на радгосп, а люди в 1990-х – на початку 2000-х стали ще активніше виїжджати до міст, закрилася школа, перестав функціонувати Будинок культури. І лише з настанням 2010-х років, з переборенням Україною загальної кризи, занепад уповільнився і, зрештою, припинився. До села стали повертатися з міст жителі, переважно старшого покоління, які лишали в Києві та Черкасах житло дітям. Цьому сприяв поступовий ріст рівня життя в країні, що уможливи-

ло придбання ними автомобілів та причепів до них, а також відбудову покинутих будинків і придбання побутової й малої господарської техніки. Головні вулиці села заасфальтували. З'явилося багато необхідної в господарствах сільськогосподарської техніки, яка стала доступною для роботи в господарстві (мінітрактори, мотоблоки, різні невеликі розпашники, картоплекопалки, бензокосилки, пристрої для корчування дерев та розколювання сучків, пилки-болгарки тощо).

Еволюція Дмитрівки пішла іншим шляхом. У радянські часи в селі розташовувалося дослідно-виробниче господарство Інституту садівництва Академії аграрних наук. За допомогою різних маніпуляцій, у яких було задіяне пострадянське керівництво різного рівня, землі господарства були виведені із сільськогосподарського використання та частково розпайовані між працівниками, а частково поділені на окремі ділянки й розпродані. Сади та ягідники вирубали й викорчували. Земельні паї наділяли невеликі – не більше 15 соток. Частина з них нині займають городи, а частина пустує, продавати ці землі дмитрівці не поспішають, можливо, чекають, щоб запрацював ринок землі. Городи та присадибні ділянки в більшості жителів значно менші, ніж у Потапцях. З роботою люди поступово переорієнтувалися на Київ, і селяни фактично перетворилися на робітників та службовців. Адже «селянин» – це той, хто, працюючи на землі, вирощує сільськогосподарську продукцію і має це за основне заняття [7]. З часом кількість мешканців села стала зростати, цілий мікрорайон забудували багатопверхівками, вулиці заасфальтували. Транспортне сполучення з Києвом та нинішнім райцентром Бучею оптимізувалося, адже, крім власного транспорту, з'явилася необхідна кількість маршруток. Село перетворилося фактично на прикиївське містечко без офіційного статусу. Сюди ж перебазувалося й багато орієнтованих на Київ підприємств. Разом з тим Дмитрівка утримала багато ознак сільського населеного пункту. Зокрема, тут вдалося зберегти більшість служб та інституцій, що діяли ще з радянських часів. І це не лише «Укрпошта» (до якої додалася «Нова пошта») та середня школа, з хорошим рівнем викладання, і дитячий садок. Річ у тім, що на чолі громади

1994 року опинився Тарас Тарасович Дідич [див.: 2], сільський голова, що називається, «від Бога». Цей виходець з Івано-Франківщини, тобто з Галичини, яка не зазнала такого тривалого пресингу радянської системи, як Східна Україна, не лише на практиці втілює у життя лозунг «Схід і Захід разом», а й зумів зберегти структуру відповідних сільських служб та інституцій, організувавши й уможлививши їхнє реформування в нових умовах. Цим, до речі, він здобув величезний авторитет серед дмитрівців, який йому знадобився в часи московської навали та після вигнання окупантів. Тарасові Тарасовичу вдалося завоювати авторитет і серед недавніх переселенців до Дмитрівки: адже прикиївське розташування спричинило міграцію до села людей з різних регіонів України, серед яких чимало можливих, котрі на перших порах усіляко демонстрували власну оригінальність та невідконтрольність кому б то не було. Саме завдяки всьому цьому, а також діяльності пана Дідича, Дмитрівська територіальна громада, що включала спочатку лише чотири села – окрім Дмитрівки, ще й Стоянку, Капітанівку та Милу, виросла сьогодні до 14 сіл. Згуртувати старожилів і новоприбульців у міцну громаду вимагало від згаданого Тараса Тарасовича (у його родині ім'я Тарас передається з покоління в покоління) значних зусиль. Але сьогодні, особливо після того, як він, десь переховуючись та з'являючись у потрібні моменти, уміло керував підлеглими селами під час недовгої, але руйнівної російської окупації, пана Дідича, зокрема й під час періодичних зборів та обговорень різних питань, підтримують практично всі жителі ОТГ.

Перш ніж вести мову про економіку тощо, зазначимо, що в селі збереглися заклади, які забезпечують комфортність життя, і які у більшості українських сіл у пострадянський період зазнали руйнівного занепаду. Це й мало наслідком ситуацію, коли центр ОТГ опинився в Дмитрівці, що багато людей прагнуть поселитися саме тут. Так от, ще з радянських часів, завдяки організованому сільрадою фінансуванню та перетворенню на комунальний заклад, тут успішно діє Будинок культури. Фінансуванню сприяють різноманітні підприємства, що знаходяться в Дмитрівці, а Т. Дідич усіляко залучає і державні

програми, і гроші різних фондів та гранти. Також завдяки підприємливому керівникові, Дмитрівська ОТГ має зв'язки з різними німецькими, польськими, шотландськими тощо організаціями та структурами. Так, у жовтні 2023 року Дмитрівку відвідала делегація американського м. Чамблі зі штату Джорджія на чолі з мером Брайном Моком задля розвитку співпраці [3]. У Будинку культури працюють театральна школа «Територія творення Creator. Kids»; колектив української пісні «Калинове намисто»; Зразковий хореографічний ансамбль «Любисток». Є тут різні гуртки: кілька танцювальних, відповідно до віку учасників; образотворчий; фітнесу; бібліотека тощо [3]. Але чи не найбільше гуртків спортивних. Узагалі ж, у Дмитрівці, крім секцій волейболу, баскетболу, східних бойових мистецтв (дзюдо та ін.), діє кілька футбольних команд, включно зі шкільною. Є два добре облаштовані стадіони. На одному з них постійно проходять змагання, у тому числі за участю приїжджих команд. А інший стадіон, зі штучним поливом трави, служить лише дмитрівцям.

Є в селі й ветеринарний центр для домашніх улюбленців (котів, собак, морських свинок та ін.), з відповідним магазином. А турбота про тих, кого ми, кажучи словами А. де Сент-Екзюпері, приручили, – це вже показник рівня цивілізованості жителів. Але головне – Тарас Дідич також подбав, щоб у селі зберігся фельдшерсько-акушерський пункт, який виріс у ціле комунальне некомерційне підприємство «Дмитрівський медичний центр сімейної медицини» з амбулаторією. З Києва, завдяки територіальній близькості, приїжджають запрошені на роботу лікарі. Працюють у селі також пожежна частина; ТОВ «Управляюча компанія Дмитроград», що опікується житлово-комунальними послугами; «Водоканал»; «філія «Ощадбанку». Т. Дідич спеціально подбав, що двічі на тиждень до села приїжджають працівники Пенсійного фонду України.

Має Дмитрівка дві православні церкви, обидві нині належать до ПЦУ. При цьому одна під тиском дмитрівців перейшла до ПЦУ 2022 року.

Регулярно в селі проходять великі базари, куди приїжджають продавці та покупці як з навколишніх сіл, так і здале-

ку. Зокрема, товари привозять не лише із сусіднього Макарова та ближніх сіл, а й з Коростишева, Брусилова та інших міст і сіл Житомирщини. У Дмитрівці, незважаючи на близькість Києва, є кілька промтоварних і продуктових магазинів. Наприклад, постійно діє магазин «Брусилівські ковбаси», із недалекого села Бузової фермерське господарство регулярно доставляє молочну продукцію.

У Дмитрівці діє багато підприємств: «Віннер», який співпрацює з промисловими фірмами ФРН та спеціалізується на ремонті електроніки; «Акутрон», пов'язаний із підприємством з виробництва кабелів; пилорама. Працюють дещо менші підприємства, що випікають печиво та булочки, є фірма з виготовлення морозива. Діє також собачий розплідник, зі спеціальним готелем для собак; ТОВ «Снайпер» – заклад, що організовує різні спортивні змагання, включно із собачими, при якому є готель, ресторан. У Дмитрівці розташовані склади, куди везуть сільськогосподарські продукти, а також товари для сусіднього Києва. Є фармацевтичні склади. Автотранспорт обслуговує дві СТО.

Крім того, що більшість дмитрівців працює на підприємствах та в установах Києва й села, люди мають присадибні господарства, а частина тих, хто мешкає в багатоповерхівках, теж обробляє отримані земельні паї. У сусідньому с. Дмитрівка-2, яке місцеві здавна звать Кубою, люди тримають корів, молоко яких збувають дмитрівцям. До речі, у радянські часи на Кубі була доволі велика свиноферма, потім там організувалося підприємство з вирощування печериць. Але нині вони не функціонують. На присадибних ділянках та городах дмитрівці вирощують городину, а в садках – фрукти і виноград. Дехто з мешканців, переважно літні люди, вирощують то гарбузи на насіння для київських заготівельників, то часник з тією ж метою. Заготівельники працюють на київських рестораторів та кондитерів. З початком повномасштабної війни чимало людей стали розширювати висадку картоплі й інших овочів, щоб забезпечити родини власними продуктами. Активізацією городніх робіт українці, будучи хліборобами з діда-прадіда, звично відповіли на кризову ситуацію війни, адаптуючись до її умов.

У селі розгорнувся розвинутий волонтерський рух, базою для якого є під-

приємства малого та середнього бізнесу, а участь беруть більшість мешканців. Кілька волонтерських груп організують дмитрівців для виготовлення «кікімор», маскувальних сіток, збору різних речей на потреби ЗСУ, таких як баночки для окопних свічок, предмети гігієни тощо. Наприклад, спочатку активісти збирали старі простирадла, які йшли на виготовлення «кікімор». Зараз на гроші меценатів-бізнесменів купують великі бобіни білої тканини, чоловіки та молодші жінки цю тканину ріжуть чи деруть на смуги з рівними краями по боках. А старші жінки змотують ці смужки, щоб легко було дістати й чіпляти до сіток. Донати збирають у більшості магазинів та на базарі, куди приходять багато людей. Наприклад, у грудні на базар привезли армійський автомобіль, весь пошкоджений осколками вибухів, а люди допомогли зібрати кошти на його ремонт. І це не випадково, адже багато чоловіків із Дмитрівки воюють на фронті, немало є поранених, що повернулися з війни, є також загиблі.

Окупація Дмитрівки тривала порівняно недовго, а саме в березні – квітні. Незважаючи на бій, у ході якого окупантів було винищено, село не сильно постраждало. Іншим селам ОТГ пощастило менше, і вони зазнали більших руйнувань. Особливо не поталанило сусідній Милій, де засіли були кадірівці. І все ж таки в Дмитрівці теж чимало будинків, найбільше в приватному секторі, зазнали руйнувань, майже всі вікна в уцілілих будівлях теж розбилися від вибухів, адже жорсткий бій ішов просто на вулицях. Згорів один із великих фармацевтичних складів, від ветеринарної лікарні для великих тварин теж залишилися лише руїни, бомба влучила в конюшню, де тримали коней, яких використовували для терапії дітей-інвалідів. Але дмитрівці відразу ж після вигнання окупантів узялися за відбудову. Сільрада, очолювана Т. Дідичем (з допомогою державної програми), діяльно цьому сприяє. Спеціальна комісія взяла на облік руйнування, а військові провели необхідні саперно-розмінувальні роботи. Людям вставили вікна, спалену російську бронетехніку відбуксировували в кінець села, відразу ж стали відбудовувати зруйновані житла. За спеціальною програмою та із зарубіжною допомогою будують житла тим, хто їх потребує. Почали з будинку

для родини Валерія Рисінського – першого дмитрівця, що загинув у бою з окупантами. Дмитрівці й самі, не чекаючи на ремонтників, узялися відбудовувати садиби; а сільрада дбає про компенсації. Зараз відбудовують вигорілі від влучань снарядів квартири в багатоповерхівках, що в цілому менше постраждали, ніж приватний сектор. Але квартири Ольбишевських, Сподіних, Симоненків та деяких інших сімей перетворилися на попіл.

З'явилося в Дмитрівці й багато переселенців зі Сходу та Півдня. Окрім тих, хто приїхав до родичів, у селі поселилися 200 родин переселенців з районів бойових дій у кварталі, де для них з допомогою поляків зведені спеціальні будиночки.

Особливо багато відбудовчих робіт припадає на сусідні села. Адже в Милій, що тягнеться безпосередньо вздовж Житомирської траси, практично всі будівлі по обидва боки вулиці були спалені та зруйновані. Тут лютували й мародери-кадірівці, від рук яких загинуло багато мешканців. У Милій відбудовують як житла, так і інші будівлі (вже відновили мегамаркет, магазин «Фора» та ін.). Не поталанило й селу Петрушки, через яке йде дорога на Ясногородку. Від окупантів люди втікали, куди могли, колишня учениця сестри автора цих рядків Наталія Кухельник розповідала, як із сім'єю досить тривалий час жила в погребі.

До Канівщини ж, як відомо, росіяни не добралися. Тому с. Потапці Бобринської ОТГ окупаційне лихо обминуло стороною. Перебудова господарства, суспільних порядків і способу життя тут пішла зовсім іншим шляхом, ніж у Дмитрівці. З одного боку, цей населений пункт залишився повністю сільським, у тому числі за заняттями жителів. Але, з другого боку, майже всі структури радянського села загинули. Водночас господарство селян стало розвиватися інакше. До Канева від села по трасі відстань 24 км, до Ржищева – 27 км, а до Києва, якщо їхати через останній, – 103 км. Село розкидане на значній площі, місцевість дуже порізана ярами, між якими багато горбів. Схили ярів засаджені лісом; через село протікає річечка, яку, як багато де по Україні, називають Фоса, у селі – у центрі та на околицях – чотири чи й п'ять (залежно від того, як рахувати) ставків. Забудова нерегулярна, у ряді кутків та

в центрі, де рівніше, двори й житла вишикувані вулицями, а далі групи дворів дуже розкидані по місцевості. Вулиці переважно покручені поміж ярами, водночас три головні з них заасфальтовані. Відстані між житлами, а також до медпункту, магазину та колишньої сільради переважно великі. Значний простір люди долають не лише по дорогах, а й прокладеними напругу через береги, яри і горби стежками. Дуже допомагає сучасний зв'язок; існує сільська вайбер-група, у якій передаються сільські новини, необхідні оголошення та повідомлення. Це, разом зі значною кількістю приватних автомобілів, мінітракторів, мотоблоків та іншої техніки, не кажучи вже про велосипеди, дуже полегшує життя в селі. Ними, а особливо автомобілями, по селу возять різні вантажі, а хто не має автомобіля, то наймає, переважно за послуги, сусіда з машиною або підгадує, коли той буде везти щось своє. Розраховуються традиційно – як грошима, так і, мабуть, ще більше, взаємними послугами.

Повернення колишніх вихідців із села простежується вже понад десять років. Нині поверненців стало більше, особливо відразу після вторгнення московитів. Тепер дехто вже повернувся назад до міста, але, як правило, облаштувавши помешкання в селі, щоб було про всяк випадок запасне й надалі. Такі люди зазвичай мають власний транспорт. Дехто наїжджає сезонно: у теплу пору року мешкає в селі, а в холодну – в Києві. До таких належав, наприклад, Дмитро Трепет 1951 року народження, який працював інженером на підприємствах Києва, а років п'ять тому остаточно перебрався до села. Його дружина Ольга, 1955 року народження, родом із Чернігівщини, яка працювала продавчиною в Києві, приєдналася до чоловіка дещо пізніше. Дмитро завів пасіку, займається полюванням, риболовлю. Нині мають господарство (город, кури, кролі, пасіка). Тепер залишили синові із сім'єю в Києві квартиру й повністю переселилися в Потапці. Напроти Трепетів приїхала в батьківську хату Ліда Сурженко. Раніше сюди лише навідувалася, а це приїхала з Києва й вирішує, житиме постійно чи наїздами. Садить город (картоплю, помідори, огірки тощо). Поряд у батьківській хаті живе Ольга Добренко – їздить то до Києва, то в село. Город невеликий. З нею

мешкає двоюрідна сестра – Галина Приймак, із чоловіком. З Києва приїжджають щороку на літо й живуть до пізньої осені. Діти підвели в хату воду, а «хлопці» (зять та син) обіцяли поставити бойлер. Городини садять усі, хто мешкає в селі постійно й наїздами. Посадили городини також переселенці воєнного часу, що прибули здалеку. Сусіди Трепетів – Микола і Надія Майстренки, приблизно такого самого віку, також вихідці із села, теж переїхали з Києва. Мають величезну пасіку. Микола кілька років тому привіз фазанів, спочатку тримав у вольєрі, а потім випустив, щоб полювати; вони прижилися в тутешніх ярах. На Центральній вулиці мешкала Раїса Несвітська («баба Райка», як її всі називали), історія повернення до села родини якої є доволі цікавою. Вона з чоловіком Олександром повернулися з Києва ще в кінці 1990-х років, оскільки він у столиці став пиячити. Їхні діти – дві дочки Люба та Віра народилися й жили в Києві. Під час відвідувань батьків Віра в селі познайомилася з місцевим хлопцем Володимиром Білоусом, і вони одружилися. Люба вийшла заміж у Києві, має трьох дітей. Після розлучення із чоловіком теж перебралася до Потапців. Її дочка Катерина живе нині із сім'єю (чоловік і двоє дітей) в Любиній хаті, має вищу гуманітарну освіту, але працює в магазині продавчиною. У Віри чоловік помер, а син виїжджав до Києва, проте повернувся, дочка мешкала в Каневі, потім повернулася із сім'єю в село. Віра розводить кіз, продає козине молоко.

Тенденція до повернення в Потапці спостерігалася переважно серед тих, хто мав у місті житло в комунальному секторі. Ті ж, хто перебрався до райцентру – Канева або до іншого села, такого, зокрема, що ближче до Києва, і має там хороше помешкання у приватному секторі, здебільшого, хоч і не завжди, до Потапців не повертаються. Наприклад, поряд із хатою батьків дружини автора цих рядків мешкали Іван та Мотря Несвітські. Раніше хата була на дві половини, у другій її частині мешкав брат пана Івана. Їхні діти перебралися до Канева, а один син до села Безрадичі під Києвом. Там усі вони мають садиби з дворами та городами. Тому коли батьків, що жили в Потапцях, не стало, ці вихідці із села продали батьківську хату близьким сусідам.

З початком повномасштабних бойових дій з'явилися переселенці зі Сходу та Півдня. Кількість їх визначити важко, оскільки не всі залишаються на постійне проживання. Поблизу двору Трепетів стоїть хата, хазяїн якої, Володимир, постійно живе із сім'єю в росії, де на Ямалі працював на нафтопромислах. Раніше він часто приїжджав сам або найжджали члени його сім'ї. Володимирів двоюрідний брат Алік, чоловік 67 років, і дружина Олена (колишня вчителька молодших класів) з двома внуками, опікунами яких вони є, приїхали власною машиною з Донбасу, з Курахового. Посадили город, для чого довелося провести велику боротьбу з бур'янами. Мають виплати як внутрішньо переміщені особи, за опіку над двома внуками (бо син спився, а невістка померла) також отримують пенсії. До них приїхала мати Олени, яка спочатку переїхала до іншої дочки в Київ, а потім перебралася в село. Їхні настрої: «какая різниця», хто переможе, «ліш би не стреляли». Місцевим їхні поведінка і настрої не подобаються. Так, люди з осудом розповідають, як вони обірвали всі нічийні вишні й черешні (яких чимало в селі), а де не діставали, то зрізали гілки. А вранці повезли в Канів на базар продавати. Нікого з людей із собою не взяли, хоч у селі прийнято запрошувати сусідів і знайомих, кому треба поїхати в місто. З місцевими людьми, окрім сусідів Трепетів, особливо не спілкуються. Проте поступово обживаються й підлаштовуються під панівні настрої та звичаї. З'являються інші переселенці. Наприклад, у центрі села, у хаті, де мешкає стара бабця, з'явилися люди, мабуть, родичі: бачили там двох молодих жінок, очевидно, мати й дочка. Навпроти через дорогу великий город, який ніхто не обробляв, а цього року вони його обробили та засадили.

Господарство в людей переважно селянське, дехто працює в Каневі, проте більшість господарюють на місці. Пенсіонери також обробляють землю і тримають домашню птицю, кролів та бджіл. Земельні паї здають фермерам в оренду. Причому здають і ті, хто мешкає в Потапцях, і ті, що перебралися в місто, але є власниками паїв. Зокрема, частина людей здає паї фермерові Євгену Кривохижі із с. Піщальники, а також іншому

фермеру із с. Шандра. Ці фермери присилають трактори для оранки землі на присадибних ділянках, а ще привозять солом у тюках тим, хто потребує її в господарстві.

На городах вирощують картоплю, овочі, у тому числі для домашньої консервації. Багато людей тримають великі пасіки, оскільки місцевість багата на різноманітні медоноси – трави та зарослі акаціями яри. Розвинене птахівництво: у дворах можна побачити великі зграї індиків, курей, качок, індокачок, гусей, трапляються цесарки.

Нині, після початку масштабної війни, спостерігається розширення городів і збільшення посадок овочів та інших культур, особливо картоплі. Нерідко садять для себе та для родичів, які приїжджають і допомагають обробляти городи. Вирощують здебільшого звичні здавна культури, але й нововпроваджені: кукурудзу (на корм птиці), квасолу, помідори, солодкий перець, цибулю, часник, кабачки, капусту, салат, кавуни і дині. Висаджують, з метою збору насіння, багато гарбузів. Заготівельники приїжджають по насіння для кондитерської випічки і ресторанів з Канева, Києва, Черкас. Для обробки землі доволі широко використовуються мінітрактори. Ще є в декого мотоблоки, до яких чіпляють пристрої для нарізання рядків під картоплю, а також для її підгортання.

Різні господарі періодично беруть в оренду ставки й розводять рибу. Наприклад, Микола Моторний тепер узяв в оренду ставок у центрі, який дуже поріс очеретом та рогозою, буде чистити. Він уже раніше брав ставки в оренду для риборозведення, але захворіла на онкологію дружина, і тривалий час чоловік не міг займатися цією справою. М. Моторний чи не єдиний, хто на селі тримає корову. Натомість кози та кролі є в господарстві багатьох.

Молочні продукти більшість людей купують у власників двох молочних ферм. Одна розташована на околиці сусіднього с. Пії, що лежить за 6 км, уже Київської області, і входить до фермерського господарства ФГ Лещенко. Його організував ще 1995 року Олексій Лещенко зі своїми синами – Олександром та Сергієм. Там реалізують молоко, сметану, кисло-молочний сир, бринзу, а також м'ясо –

яловичину. Збувають у навколишніх селах, а крім того, у центрі Піїв, по трасі Київ – Канів, просто на автобусній зупинці мають для цього великий ларьок. Там зупиняються маршрутки та автомобілі, що їдуть на Київ, Ржищів, Канів, і подорожні купують молочну продукцію та м'ясо. Загалом, ферма спеціалізується на вирощуванні зернової продукції, бобових та олійних культур, овочів, баштанних, коренеплодів і бульбоплодів, а також на розведенні великої рогатої худоби молочних порід [8].

В іншому сусідньому с. Черниші (уже Черкаської обл.), яке всі місцеві звуть Чорнишами, діє фермерське господарство «Чернишівські сири». Організувала його жінка середніх років (від 40 до 50), на ім'я Світлана Макаренко, яка дещо раніше повернулася із сім'єю з Києва доглядати стару матір і залишилася. Дорослий син живе в Києві. З нею працює дещо молодший від неї цивільний чоловік Валентин. Проживають із родичами в кількох помешканнях, але ведуть спільне господарство. Мати Світлани родом із села Бересняги, але жила в с. Шандра, нині мешкає з дочкою в Чернишах. Як дочка господарює, їй подобається. Каже: «Я тут як у раю», маючи на увазі і господарство, і рідних, і тутешній «мікрокарпатський» ландшафт. Тримають дев'ять корів джерсейської породи, яких купили спеціально. Крім них, тримають 70 курей. Мають автомобіль – невелику малолітражку, за кермом чоловік. Він допомагає продавати продукцію. Продають молоко, сметану, вершки, звичайне вершкове, шоколадне, топлене масло, тверді сири, жирний і нежирний домашній сир, а також яйця. Усе якісне, попит хороший. Виготовляють молочні напівфабрикати: млинці із сиром, сирники. Збувають їх у своєму селі, оскільки вони заморожені, а пересувного великого холодильника не мають. Також збувають у Каневі в базарні дні, а збільшення попиту привело до того, що стали по середах також розвозити продукцію на попереднє замовлення по ближніх селах, таких як Потапці, Лазірці та ін. Замовлення та інша інформація поширюються в місцевій вайбер-групі. В інтернеті «Чернишівські сири» мають прекрасний сайт і таку ж сторінку у фейсбуці, де регулярно викладають новини, світлини та відео свого господарства і мальовничих сіль-

ських пейзажів, діляться рецептами страв тощо [9].

У селі є невеликий магазин «ФОП Майстренко», що розміщується в приміщенні колишньої пошти. Він з'явився років три тому. Там продають хліб, молочні продукти, цукерки тощо. Тримають його місцеві жителі, які орендують приміщення чи викупили. Ще років п'ять тому працював достатньо великий магазин, де були продуктовий і промтоварний відділи. Власник Олександр Побігай, середнього віку (40–45 років), мешкав із сім'єю в сусідньому с. Піщальники. Але коли дружина захворіла (інсульт), довелося магазин закрити. Проте нині, за слухами, пан Сашко узяв в оренду чи викупив приміщення в тій же будівлі й вирішив там відкрити в підвалі пекарню. Взагалі ж, магазин у селі не є проблемою, оскільки в багатьох людей є власний транспорт, і вони скупляються в Каневі. Діє також «Нова пошта», якою доставляють багато товарів.

З прибуттям значної кількості нових людей постала проблема палива. Стали масово запасатися дровами, адже все більше людей планує залишатися в селі на зиму. До речі, газ у село не підведений, топлять у плитах, печах та грубках дровами, а балонний газ для кухонь привозять із Канева. Привезенням дров сьогодні займаються люди, у яких є транспорт, зокрема чоловік продавчині з магазину Сергій Майстренко. Дрова можна купити кругляки і вже колоті. Лісів поблизу немає, тому їх привозять здалеку. Люди також зрізають те, що можна зрізати в селі, особливо у власному господарстві. Адже за останні 10–20 років значні площі присадибних ділянок не задіявалися для городів. Вони часто заростали чагарниками, серед яких повиростали й дерева, які вирізають на дрова.

З початком великої війни та прибуттям до села переселенців із дітьми дещо активізувалася робота в Будинку культури: стали збиратися самодіяльні музиканти та любителі співу, тепер ідеться до створення принаймні одного справжнього музичного колективу. Приїжджають з концертами артисти з району та області, скажімо, до Дня захисників Вітчизни. З дітьми до Великодня почали проводити майстер-класи з розмалювання писанок, плетіння вінків на Івана Купала тощо.

Школа в селі припинила існування ще у 2000-х, але шкільна будівля зберігається. Дітей возять до школи автобусом у сусіднє с. Грушів (це вже Київська обл.). Разом з тим потапецькій громаді вдалося виграти спеціальний грант, що був виділений міжнародними організаціями в час воєнного лихоліття. На його кошти в будівлі школи облаштували приміщення для спілкування та проведення дозвілля місцевими мешканцями, з бібліотекою, комп'ютерами та новими меблями.

На фронті воюють близько півтора десятки чоловік безпосередньо з Потапців. Є поранені й загиблі. Але є ще багато учасників бойових дій – синів та внуків старших людей, які колись виїхали з нього. Їхні діти і внуки, що живуть у Києві, а інколи в інших містах, пішли добровольцями – тероборонівцями або контрактниками в діючу армію. Як приклад, можна навести Кожушних – Надію (1954 р. н., із Потапців), та Володимира (із сусіднього с. Бересняги). Уже віддавна проживали в Києві, а навесні повернулися й поселилися в батьківській хаті, посадили город. Їхній син Юрій, лікар-педіатр, разом із сином Андрієм пішли добровольцями на фронт, де, до речі, сина контузило.

Сільська староста Наталка Березенко, якій допомагає колишня бухгалтерка, нині секретарка – Надія Шустка, періодично організують односельців на кампанії допомоги фронту: на Великдень пекти паски, готувати для солдатів тушкованку, заготовляти інші продукти, зокрема картоплю, моркву, буряки. Частину

продуктів закупають за зібрані кошти. Староста відає роздаванням допомоги, пайків внутрішньо переміщеним особам.

Як бачимо, справді можна констатувати принаймні початок відродження українського села. У різних регіонах і в селах, що перебувають у різних умовах, ці процеси, безсумнівно, проходять по-різному. Нами охоплено далеко не всю різноманітність сільського життя. Проте й ці два випадки демонструють, що село оговтується від радянщини, з її руйнівною колгоспно-радгоспною системою. У першому з них (с. Дмитрівка) ми бачимо перетворення села на фактично прикиївське містечко, хоч і без відповідного статусу. Мешканців, які фактично перестали займатися селянською працею, селянами вже назвати не можна. У другому випадку (с. Потапці) село повністю зберігається як таке. І незважаючи на те, що в Потапцях не вдалося, на відміну від Дмитрівки, зберегти відповідні сільські служби та громадські й інші структури, село відроджується, у ньому відновлюються, хоч уже й на новій основі, споконвічні українські сільські практики. Цьому сприяє загальний підйом життєвого рівня населення та розвиток різноманітної господарської і побутової техніки, автотранспорту, інформаційних технологій. Навіть війна, розпочата російськими нащадками творців азійської за суттю колгоспно-радянської системи, не може зупинити цього процесу. Працьовите українське селянство, з його ініціативністю та підприємливістю, відроджується.

Джерела та література

1. Арутюнов С. А. Адаптивное значение культурного полиморфизма. *Этнографическое обозрение*. 1993. № 4. С. 41–56.
2. Дмитрівська сільська рада. URL : <https://dtg.rada.arhiv.org.ua/kerivnictvo-15-40-03-09-03-2016/> (дата звернення 03.01.2023).
3. Дмитрівська територіальна громада. Київська область. URL : <https://dtg.gov.ua/> (дата звернення 03.01.2023).
4. Колястрок О. Історія повсякденності в сучасній українській історіографії. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Київ : Ін-т історії НАН України. 2012. Вип. 17. С. 5–9.
5. Литвинчук Н. Господарський простір українсько-російського порубіжжя в реаліях повномасштабної війни. *Народна творчість та етнологія*. 2023. № 3. С. 35–42. DOI : <https://doi.org/10.15407/npe2023.03.035>.
6. Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії : в 2 т. Т. 2. Світ речей і повсякденних уявлень / голов. ред. В. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. 357 с.
- 7 Семчик В. І. Селянство. *Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 2003. Т. 5 : П–С. URL : <https://leksika.com.ua/11090324/legal/selyanstvo> (дата звернення: 02.01.2023).*

8. Фермерське господарство «ЛЕЩЕНКО». URL : https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/23238715/ (дата звернення 05.01.2023).
9. Чернишівські сири. Приватна сироварня. URL : <https://www.facebook.com/chernyshivskicyry/> (дата звернення 03.01.2023).
10. Sahlins M. D. Evolution: specific and general. *Anthropological Theory: A Sourcebook*. R. A. Manners, D. Kaplan Editors. New Brunswick & Lindon, 2009. P. 229–241.

References

1. ARUTIUNOV, Sergey. Adaptive Meaning of Cultural Polymorphism. *Ethnographic Review*, 1993, no. 4, pp. 41–56 [in Russian].
2. *Village Council of Dmytrivka* [viewed 03 January 2023]. Available from: https://dtg.rada.arhiv.org.ua/ke_rivnictvo-15-40-03-09-03-2016/ [in Ukrainian].
3. *Territorial Community of the Village of Dmytrivka. Kyiv Region* [viewed 03 January 2023]. Available from: <https://dtg.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. KOLIASTRUK, Olha. The History of Everyday Life in Modern Ukrainian Historiography. *Ukraine of the 20th Century: Culture, Ideology, Politics*. Kyiv: Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2012, issue 17, pp. 5–9 [in Ukrainian].
5. LYTVYNCHUK, Nataliia. Economic Space of the Ukrainian-Russian Borderland in the Realities of a Full-Scale War. *Folk Art and Ethnology*, 2023, no. 3 (399), pp. 35–42 [in Ukrainian]. DOI : <https://doi.org/10.15407/nte2023.03.035>.
6. SMOLII, Valerii, ed.-in-chief. *Everyday Life of Early Modern Ukraine. Historical Studies: In Two Volumes: Volume 2. The World of Things and Everyday Ideas*. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2013, 357 pp. [in Ukrainian].
7. SEMCHYK, Vitalii. Peasantry. In: Yurii SHEMSHUCHENKO, editorial board's chairperson. *Legal Encyclopedia: In Six Volumes*. Kyiv: Ukr. Encyclopedia, 2003. Vol. 5: П–С [viewed 02 January 2023]. Available from: <https://leksika.com.ua/11090324/legal/selyanstvo> [in Ukrainian].
8. *LESHCHENKO Farm* [viewed 05 January 2023]. Available from: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/23238715/ [in Ukrainian].
9. *Chernyshiv Cheeses. Private Cheese Factory* [viewed 04 January 2023]. Available from: <https://www.facebook.com/chernyshivskicyry/> [in Ukrainian].
10. SAHLINS, Marshall David. Evolution: Specific and General. In: Robert A. MANNERS, David KAPLAN, eds. *Anthropological Theory: A Sourcebook*. New Brunswick & Lindon, 2009, pp. 229–241 [in English].

Надійшло / Received 28.11.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023